

Salidə Şarifova
professor, filologiya elmləri doktoru

EYVAZ BORÇALI YARADICILIĞI: POEZİYASI (KİÇİK VƏ BÖYÜK NƏZM FORMALARI), SSENARİLƏRİ VƏ TƏRCÜMƏLƏRİ

GİRİŞ

Şair, tərcüməçi, Azərbaycanın əməkdar incəsənət xadimi Eyvaz Borçalı (Ayvazov Ayvaz Məhəmməd oğlu) 5 may 1938-ci il tarixində Gürcüstan Respublikasının Marneuli rayonunun Ağaməmmədli kəndində anadan olmuşdur. M.F. Axundov adına Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutuna qəbul olunmuş, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının zəmanəti ilə həmin institutun VI kursundan M. Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunun bədii tərcümə bölməsinə keçirilmişdir.

Eyvaz Borçalı yalnız şairlik və tərcüməçiliklə məşğul olmamış, xalqın ictimai-sosial həyatında da yaxından iştirak etmişdir. Bakı şəhər keçmiş Oktyabr rayonu xalq deputatları Sovetinə üç çağırış deputat seçilmişdir. Respublika Mədəniyyət İşçiləri Həmkarlar Komitəsinin, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvüdür.

Azərnəşrdə redaktor (1964), “Azərbaycanfilm” kinostudiyasında ssenari redaksiya heyətinin üzvü (1970), “Mozalan” satirik kino-jurnalının baş redaktoru (1971-1984), “Kırpi” jurnalının baş redaktoru (1986-1993), C. Cabbarlı adına “Azərbaycanfilm” kinostudiyasının direktoru (1984-1986) vəzifələrində fəaliyyətini davam etdirmişdir. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü olan (1968) Eyvaz Borçalı “Üfük yananda” (1964), “Sevgi radiusu” (1967), “Qızıl anlar” (1970), “İnsan, zaman, izlər” (1974), “İllər... Pillələr...” (1975), “Dünya, mənə tərkinə al” (1983), “Dünyanın tərkində” (1986), “Durnalı göylər” (1991), “Boyladığım pəncərə” (2019) və digər kitabların müəllifidir.

Şair, tərcüməçi Eyvaz Borçalı (Ayvazov Ayvaz Məhəmməd oğlu (Eyvaz Borçalı) fəaliyyəti yüksək dəyərləndirilmiş, “Əmək Rəşadətinə Görə” medalı (1979), Şərəf nişanı ordeni (1980), Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Fəxri Fərmanı (1978, 1988), “Tərəqqi” (2005) medalı ilə təltif edilmiş, “Əməkdar incəsənət xadimi” (1981) fəxri adına layiq görülmüşdür.

I. EYVAZ BORÇALI POEZİYASININ PROBLEMATİKASI, KOMPOZİSİYASI, JANR MÜXTƏLİFLİYİ, MƏNBƏLƏRİ VƏ BƏDİİ DİLİ

Eyvaz Borçalı poeziyasının problematikası

Eyvaz Borçalı yaradıcılığında anaya məhəbbət, Vətənə sevgi, ailəyə, el-obaya bağlılıq özünü qabarıq şəkildə göstərməkdədir. İctimai-sosial problemlərə də öz münasibətini bildirməkdən vaz keçməyən müəllifin təbiətin qorunmasına çağırışının, Ana yurdu tərk etməməyə səsliyişinin və s. şahidi olmaq mümkündür.

Müəllifin lirik yaradıcılığında anaya məhəbbət, sevgi ilə yanaşı ana itkisinin ağırlığı da əksini tapmışdır. Müəllif ananın müqəddəsliyini nəzərə çarpdırmaqla yanaşı, ana itkisini “Anama layla” poemasında açıqlaya bilmişdir:

Bir qəfil möcüzə gəzir gümanım,
Bir tabut yanında dayana bilmir.
Ata ölümünə inanan canım,
Ana ölümünə inana bilmir. [5, 136]

Müəllif ata ölümü ilə barışa bildiyi halda, ana itkisi ilə barışa bilmədiyini səsləndirmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatında anaya həsr edilmiş əsərlər zənginliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bu baxımdan, ana haqqında, anaya olan sevgi və ehtiramı tərənnüm etmək cəsarət tələb edir. E. Borçalı anaların ölmədiyini, Vətən timsalında yaşadıklarını, ananın böyüklüyünü və müqəddəsliyini ustalıqla tərənnüm edir:

Ana müqəddəsdir, analar ölmür,
Nur olub ürəyə, gözə dolurlar.
Ölüm yalan sözdür, analar ölmür,
Torpağa qovuşub Vətən olurlar! [5, 141]

Şairin Vətən sevgisi yaradıcılığının leytmotivinə çevrilmişdir. Ədibin “Anam, ana Vətənim!”, “Sev bu torpağı”, “Borçalı”, “Baş vuraq Başkeçidə”, “Borçalı torpağı” və s. şeirlərində vətənə olan sevgi əksini tapa bilmişdir. Müəllif, “Anam, ana Vətənim!” şeirində Vətənə olan sevgi və ehtiramını əks etdirə bilir:

Anam, ana Vətənim!
Hər misramda bitənim;
Əlborcunam, gərək mən,
Ömrüm ilə ödənim! [5, 83]

Müəllif şeirdə insan ömrünün Vətən qarşısında daim borclu olmasını vurğulayaraq, onun borcundan əsil vətəndaş kimi çıxmağa səsləyir.

Eyvaz Borçalı Vətən sevgisi ilə yanaşı ailəyə, el-obaya bağlılığı da tərənnüm edə bilmişdir. Müəllifin “Cavanları köçən kənd” şeirində el-obaya bağlı olmadıqda törənən fəsadlar əks etdirilmişdir. Müəllif el-obaya bağlılığın olmamasının nəticəsi kimi doğma el-obaların boşalmasını göstərə bilir. Eyvaz Borçalı bu amilin ağır olmasını ürək ağrısı ilə qələmə almışdır:

Göylərə kövrəkə sütunlar çəkən
Ümiddi, dayaqdı, nüsrətdi evlər.
Di gəl, gecələri əyirib sökən
Körpə səslərinə həsrətdi evlər. [5, 121]

Müəllif bu şeirdə Ana yurdu tərk etməməyə çağırışını səsləndirir. Ana yurdu tərk edənlərə nəzmlə müraciət edir:

Hanı cavanları, hanı bu kəndin?
Bu kənd bir azca da kövrələ bilər.
Heç kəs deməsin ki, vətən vətəndi,
Vətən də beləcə seyrələ bilər... [5, 121]

Yazıçı Nəriman Əbdülrəhmanlının şairin yaradıcılığının problematikası haqqında fikirləri maraq kəsb edir: “Onun poeziyası təbiətə, ilkinliyə, saflığa köklənib qanı-canıyla bağlı olduğu, şəhərin tünlüyündə darıxdığı, görüşünə can atdığı doğma yerləri, təkrarsız məqamları, unuda bilmədiyini çalarları axtarır. Ömrünün ahıl çağlarında belə yaddaşını tərpədən o duyğular Eyvaz Borçalının şeirlərindən qırmızı xətt kimi keçir.” [18]

Eyvaz Borçalı yaradıcılığında özündə canlı və cansızları birləşdirən vahid sistem olan təbiətin qorunmasına çağırış özünü göstərməkdədir. Müəllif bəşəriyyətin

ixtiyarında olan resurslardan insanların məntiqlə istifadə etməmələrini vurğulamışdır. Şairin “Payız notları” şeirində bunun şahidi oluruz:

Yerdəki əməldən göyün üzündə,
Azon qatları da deşik-deşikdi;
İndi həyatımız mənim gözümdə
Havası çatmayan ağlar beşikdi. [5, 41]

Müəllif elmin, texnikanın sürətli inkişafından insanların düzgün yararlanmadıqlarına toxunmuş, düzgün yararlanmamağın təbii qanunauyğunluqların bu və ya digər dərəcədə pozulmasına səbəb olmasını açıqlamışdır.

Eyvaz Borçalı yaradıcılığında insanın ikiləşməsini göstərə bilmişdir. Müəllif bunu xeyirlə-şərin mübarizəsi kimi əks etdirmişdir. Müəllif ikiləşməni müəllif obrazı vasitəsi ilə çatdırır. Şairin “İki mən” şeirində ikiləşməni müşahidə etmək mümkündür:

Özümün özümdən yoxmuş xəbərim –
İki “Mən” yaşayır mənim içimdə.
İki “Mən” yaşayır... lakin hər biri
Bir özgə xislətdə, özgə biçimdə. [8]

Tədqiqatçılar şairin yaradıcılığında ikiləşmənin insanlar arasındakı toqquşma ilə əlaqələndirmişdilər: “Eyvaz Borçalı təbiətinə görə yaradıcı adam olduğuna görə, bəzən daxilindəki ikiləşmədən, şair-məmur toqquşmasından əziyyət çəkib, bəlkə də bu misraları elə həmin məqamların birində qələmə alıb”. [18] Eyvaz Borçalı bir insan kimi mübarizəni nəyinsə xətrinə qurban verməsini də qabartmağa nail ola bilmişdir. Bu məğlubiyyəti özünün məğlubiyyəti kimi deyil, onu əhatə edən ictimaiyyətin məğlubiyyəti kimi verməyə nail ola bilmişdir:

Bir heçə dönürəm ikiliyimlə,
İki “Mən”dən biri yıxılmalıdır!
Vuruşur “Mən”, mənim mütiliyimlə,
Mütilik hər yanda yox olmalıdır!!! [8]

Şairin “Köklü qaya” poemasında el-obaların boşaldılması probleminə nəzər salınmışdır:

Adamlar dəyişib, dünənki deyil,
Ürəkdə bir sözdü, ağızda başqa.
Gedənlər gedibdi, dönən ki, deyil,
Bəs niyə qalanlar olubdu qaşqa. [5, 168]

Eyvaz Borçalı poeziyasının kompozisiyası

Ədibin nəzm yaradıcılığında kompozisiya üsürlərinə müraciət etməsi maraqlıdır. Kompozisiyanın epigraf, proloq, lirik haşiyə kimi üsürlərindən istifadə etməklə müəllif oxucunun diqqətini qələmə almış olduğu əsərə yönəldə bilər.

Eyvaz Borçalının şeirlərində epigrafdan istifadə etməsi maraqlıdır. Məsələn, müəllif “Məni məndən qoruma” şeirində şeirin məzmununu ilə səsleşən epigrafdan istifadə etmişdir. Şairin istifadə etdiyi epigraf müəllifsiz verilmiş, bu da ona əsas verir ki, epigraf müəllifə məxsusdur. Bədii əsərlərdə epigraflar həmin əsərin müəllifinin özünə və ya da digər müəllifə aid ola bilər. “Məni məndən qoruma” şeirində müəllif şeirin ümumi məzmun və ideyasına oxucunun diqqətini yönəltmək üçün özünün nəzmlə qələmə aldığı şeiri epigraf kimi təqdim etmişdir:

Dildən gödək, başdan iri
Yad meyilli yadın biri
Bir şeirimi hüdüllədi.
Çəkdi sağa, yoxdu sola;
Söymə dedi bu milləti,

Millət mənim ola-ola. [5, 35]

Eyvaz Borçalı “Anama layla” poemasının “Ana yaşı” bölməsində Məmməd Arazın “Ana itirmişəm ana yaşında” misrasından epiqraf kimi istifadə etmişdir.

E. Borçalının “Kök” şeirində istifadə etdiyi epiqraf tarixi köklərə nəzər salmağa vadar etdiyi kimi, şairin qələmə almış olduğu şeirin mənasını dərk etməyə yardımçı olur. Müəllifin təqdim etdiyi epiqraf məhz oxucunu şeirə hansı aspektdən yanaşmasını açıqlayır: “Qədimlərdə dilimizdə qara sözü – böyük, yazı sözü – torpaq, düz mənasında işlədilir”. [5, 129] Şairin epiqrafı işlətmək məqamını anlamaq üçün şeirin bir bəndinə nəzər salaq:

Qara dəniz, Qarayazı, Qarabağ,
Qohumluğu, oxşarlığı kökündə...
Tarixçi dost, tarix gəzmə, bura bax,
Bir mənə gəz üç kəlmənin köksündə. [5, 129]

Eyvaz Borçalı şeirlərində istifadə etdiyi əksər epiqrafların müəllifi özüdür. Məsələn, “Sarısöyünoğlu” şeirində öz qələminə məxsus bəndi epiqraf kimi təqdim etmişdir. Epiqraf ifadə etdiyi mənə baxımdan, şeirin ümumi məzmun və ideyası haqqında təsəvvür yaratmağa qadir olur:

Tülküdurmazdan durub,
Kefinə məclis qurub;
Əllidən-yüzdən vurub
Susub baxan Vaqifə. [5, 18]

Eyvaz Borçalının istifadə etdiyi epiqraflar qələmə almış olduğu şeirlərinin mövzusu ilə səsleşə bilən hikmətli nümunələrdir.

Eyvaz Borçalı “Ovqat poeması” əsərini proloqla başlamışdı. Proloq bədii əsərin əvvəlində təqdim edilmişdir. Müəllif təqdim etdiyi proloqla oxucusuna yığcam şəkildə poemada bəhs edəcək hadisələri çatdırma bilmişdir:

Fitrətindən bilir hərə:
Torpaq candı, torpaq – ürək.
Əsməyir ki, əbəs yerə,
Torpaq üstə yarpaq ürək.

Qədimlərdən üzü bəri,
Bu torpağın boz çölləri –
Əkinçinin əkin yeri,
Əkinçinin səpin yeri! [5, 141]

Maraqlı məqamlardan biri də şairin lirik haşiyəyə müraciət etməsidir. Lirik haşiyə vasitəsilə müəllif hər hansı bir məsələ ilə bağlı öz hissini, həyəcanını, münasibətini bildirməyə bilir. Eyvaz Borçalı Merac Bağirova ithaf etdiyi “İşıq” səpkili şeirinin sonunda lirik haşiyə çıxmışdır. Səpkili şeirin sonunda müəllif “P.S.” qeydini edərək qələmə almışdır: “P.S. Bu şeir yazıldıqdan düz əlli il sonra Araz-hesin tikinti rəhbərlərindən biri – Merac Bağirovla tanış oldum. Çox işıqlı adamdı. Ona görə də 50 ildən sonra bu şeiri ona ithaf edirəm”. [5, 104]

Eyvaz Borçalı yaradıcılığında kiçik nəzm formaları

Eyvaz Borçalı yaradıcılığında nəzmə aid olan ahəng, ölçü, qafiyə, rədif, bölgü kimi əlamətlərdən sənətkarlıqla istifadə edə bilmişdir. Müəllif nəzmin müəyyən əlamətləri ilə qələmə aldığı nəzm əsərlərində sözləri nizamlı, müəyyən ölçü daxilində verməyə qadir ola bilər.

Eyvaz Borçalının qələmə almış olduğu şeirlərdə ahəng yaradan ölçü, yəni şeirin vəznini özlərini heca vəznində və sərbəst şeir səpkisində göstərmişdilər.

Şair ölçünün tələbinə uyğun olaraq, müxtəlif misradaxili bölgülərə müraciət etmişdir. Eyvaz Borçalının yaradıcılığında 5, 7, 8, 11, 12.15 hecalı şeirlərə rast gəlinir. Şairin “Anama deyin” şeiri 5 hecadan, “Ay ümid”, “Aşıqvari nəsihət”, “İçində” şeirləri 7 hecadan, “Olmaya”, “Məni məndən qoruma” şeirləri 8 hecadan, “Mənzərə”, “Heyif ki”, “Payız notları” şeirləri 11 hecadan, “Dağlar bizi tanımasa...” şeiri 12 hecadan, “Ağlamalı çağındı” şeiri 15 hecadan ibarətdir.

Eyvaz Borçalının “Anama deyin” şeirinin 5 hecadan ibarət olması diqqətdən yayınmır:

Anama deyin, (5 heca)

Balası gələr (5 heca)

Dağları dələr, (5 heca)

Gözləri gülər... (5 heca)

Şairin “Yanında” şeiri isə 7 hecadan ibarətdir:

Bal qatıb söz içinə, (7 heca)

Düz baxsan göz içinə, (7 heca)

Çəkilər öz içinə(7 heca)

Tamah insaf yolunda. (7 heca) [5, 20]

Eyvaz Borçalının qələmə aldığı “Yoxdu” şeiri 8 hecalıdır:

Evlər tikib ev yıxanın, (8 heca)

Gözü üstə qaşı yoxdu; (8 heca)

Çörəyi daşdan çıxanın (8 heca)

Ev tikməyə daşı yoxdu. (8 heca) [5, 69]

“Baş vuraq Başkeçidə” şeirini şair 11 hecada qələmə almışdır:

Sərin bulaqlıdı, çaylıdı dağlar, (11 heca)

Gecəsi ulduzlu, aylıdı dağlar; (11 heca)

Qonaq-qarasına paylıdı dağlar, (11 heca)

Gedək Başkeçidə baş vuraq gələk. (11 heca) [5, 53]

“Ağlamalı çağındı” şeiri 15 hecadan ibarət olması ilə diqqəti cəlb edir:

İşimizi düz qurmadıq, düz tutmadıq əzəldən, (15 heca)

Çox doğmalar, çox yaxınlar gedib yada sığındı. (15 heca)

Aralıqda ara vurur aramızı düzəldən, (15 heca)

Ağla canım, ağla gözüm, ağlamalı çağındı. (15 heca) [5, 15]

Eyvaz Borçalının şeirlərində qafiyə müxtəlifliyi diqqəti cəlb edir. Şair yaradıcılığında həm zəngin yəni tam qafiyəyə, həmçinin yoxsul qafiyəyə və ya natamam qafiyəyə, qulaq qafiyəsinə, daxili qafiyəyə, çarpaz qafiyəyə və ya aşma qafiyəyə müraciət etmişdir.

“Olmaya” şeirinin bəndlərindəki bir neçə hecası bir-biri ilə səsləşən sözlərlə qafiyələşir ki, bu qafiyələr də tam qafiyələr adlanır:

Dar dalanda at *çapana*,

Kündəmizi küt *yapana*,

Dözmək olur, ay *zamana*,

Təkcə yalanın olmaya. [5, 57]

Eyvaz Borçalının qələmə aldığı “Olmaya” şeirinin bu bəndində həm qafiyə olan “çapana”, “yapana”, “zamana” sözlərindəki bütün hecalar bir-biri ilə səsləşirlər. Məhz bu xüsusiyyətə görə də həmin sözlər zəngin və ya tam qafiyə hesab edilir.

Eyvaz Borçalının “Haqq Tanrıdan ucadır” şeirində isə qafiyə təşkil edən sözlərin yalnız bir qisminin bir-biri ilə səsləşməsinə müşahidə edirik. Sözlərin bu cür səsləşməsi özünü yoxsul, yəni natamam qafiyə kimi göstərir:

Bədahətən deyilib,

Bir qəzeti *bəzədi*;

Möcüzə olmasa da,
Tarixçəsi *məzədi*. [5, 22]

Bənddəki “bəzədi”, “məzədi” sözləri arasında bir-biri ilə uyğun gəlmə natamamdır. Buna görə də bu bənddəki qafiyə yarımçıq və yoxsul qafiyə kimi özünü göstərir.

“Al! - dedi, çal! - dedi...” şeirində şair abab şəklində qafiyələnmədən istifadə edərək, qafiyənin çarpaz qafiyə və ya aşma qafiyəsində nümunə qələmə almışdır:

Hara ayaq basam ora *dirçələr*, – a
Gül-gülü çağırar, çiçək *çiçəyi*, – b
Dönüb bülbül olar göydə *sərçələr*, – a
Quş quşu səsləyər, böcək *böcəyi*... [5, 43] – b

Nümunədə “dirçələr”, “sərçələr” sözləri aralarında eyni, “çiçəyi”, “böcəyi” sözləri isə öz aralarında eyni cür qafiyələnmişdilər. Çarpaz qafiyəli şeir nümunələrində misralar bəndlər üzrə abab, cəccə, dede və s. şəklində qafiyələnir. Bu şeir şəklində qələmə alınmış nəzm nümunəsi uyğun olaraq dörd misralı bəndlərə ayrılır, istənilən uzunluqlu misra üzərində qurula bilər. Həm heca, həm də əruz vəznin nümunələri mövcuddur. Eyvaz Borçalının Mustay Kərimin ruhuna ithaf etdiyi “Gəl çıxıb gedək” şeiri çarpaz qafiyə nümunəsi kimi diqqəti cəlb edir:

Canım, bu şəhərdən gəl çıxıb gedək, - a
Bir ayrı məkanda yuva bağlayaq; - b
Tünlükdə sıxılıb çırpınır ürək, - a
Barı bu yazığa bir gün ağlayaq. -b

Canım, bu şəhərdən gəl çıxıb gedək, - c
Hər düşən axşamı hüznü gətirir; - ç
Hər doğan səhəri - əlində kötək - c
Bizə dərd gətirir, dözüm gətirir. [5, 54] - ç

Eyvaz Borçalının “Dünya bızsız” şeirində təkrar olunan sözlərə rast gəlinir ki, nəzm də bu rədif kimi qəbul edilir. Qeyd etməliyik ki, nəzm nümunəsində hər təkrar olunan sözlər rədif adlanmır. Rədif şeirdə qafiyə təşkil edən sözlərdən sonra işlənir, yəni misranın sonunda gəlir.

Dünya ölüm-itimdi, *bil*,
Amma bızsız yetimdi, *bil*!
İnsan ondan qədimdi, *bil*,
Gəl bunu da bilək bir az. [5, 61]

Nümunədə “bil” sözü rədifdir, şeirdə ahəngi qüvvətləndirməklə bərabər, şeirin təsir gücünü də artırmışdır. “Ölüm-itimdi”, “yetimdi”, “qədimdi” sözləri qafiyədilər, “bil” sözü isə onlardan sonra işlənmiş rədifdir.

Şair yaradıcılığında rədifə tez-tez müraciət edir. Məsələn, “Nə istəyir?” şeirində də rədifdən istifadə edilmişdir:

Vardan çıxıb, yoxdan *çixıb*,
Ömrün çərxi oxdan *çixıb*;
Bir canım var - çoxdan *çixıb*,
Fələk məndən nə istəyir? [5, 63]

Şeir nümunəsində “yoxdan”, “oxdan”, “çoxdan” qafiyə, “çixıb” sözü isə rədifdir. Bu şeir nümunəsində də “çixıb” rədifinin işlənməsi şeirin təsir gücünü artırmışdır.

Eyvaz Borçalı yaradıcılığında böyük nəzm formaları

Eyvaz Borçalının qələmə aldığı “Anama layla”, “Ovqat poeması”, “Nağil qayalar”, “Budaq əmi”, “Köklü qaya”, “Xoş macal” və s. kimi poemaları mövzu

rəngarəngliyi ilə diqqəti cəlb edirlər. Bu poemaların maraq kəsb edən məqamlarından biri də həcmlərinin kiçik olmalarıdır.

Eyvaz Borçalının “Anama layla” poeması 7 bölümdən ibarətdir: 1) “Övlad sevgisi”, 2) “Bir qəfil möcüzə gəzir gümanım...”, 3) “Ana yaşı”, 4) “Heç nədən”, 5) “Qorxuram”, 6) “Yuxu”, 7) “Analar ölmür”. Poema anasını itirmiş şairin daxili iztirablarını əks etdirir. Şair məni poemada qabarıq şəkildə üzə çıxarılmışdır.

“Budaq əmi” poeması II Vətən müharibəsinin ağır-acılarını əks etdirir. Poemada müharibə iştirakçısı Budaq əminin müharibədə ayağını itirməsi faktına toxunulmuş, müharibənin insanların canlarına edilmiş qəsd kimi göstərilmişdir.

“Köklü qaya” poemasını “Budaq əmi” poemasının davamı kimi qəbul etməliyik. Belə ki, “Köklü qaya” poemasında Budaq kişinin məişət problemlərinə nəzər salınır. Bununla bərabər bu poemada da müharibənin buraxdığı izlərə aydınlıq gətirilir. Hər iki poemada Budaq kişinin obrazına rast gəlinir. “Budaq əmi” poemasındakı Budaq kişinin “Köklü qaya” poemasındakı Budaq kişinin eyni adam olmalarını poemanın son misralarında şahid oluruq. Şair bu amili “Köklü qaya” poemasında belə açıqlamışdır:

Keçdiyi yolların bilinib qədri,
Tarix kitabında səs-səda salıb.
Özü dediyitək, bu kənddən ötrü
Ayağı əjdaha ağzında qalıb. [5, 173]

“Budaq əmi” poemasında isə müəllif Budaq kişinin müharibədə ayağının birini itirməsi amilini belə açıqlamışdır:

“Şükür! Şükür!” kəlmələri
Yeri-göyq götürmüşdü
Sən davadan qayıdanda.
Bir qıçını gətirmişdin,
Biri qalıb vuruşurdu”. [5, 159]

Müəllif müharibədə ayağını itirmiş Budaq kişini göstərməklə, şikəst insanı göstərməyə cəhd etməmişdir. Əsas istiqamət müharibənin törətdiyi dəhşətlərin, insana vurduğu zərbələrin açıqlanmasıdır.

Eyvaz Borçalının poemalarının problematikasını xalq arasındakı birlik məsələsi də əhatə etmişdir. Müəllifin “Xoş macal” poemasında xalq arasında milli ədavəti törədənlər tənqid edilmişdir:

Taxt uğrunda növbədə,
Tərəflənib tərəflər
Haqqa əngəl kələflər...
İqtidar, müxalifət
Gah aşkar, gah da xəlvət
Aralanır, birləşir,
Qalıb arada millət,
Öz canıyla əlləşir. [5, 179]

Eyvaz Borçalının “Xoş macal” poemasında ədəbiyyatı düşündürən problemlərə də nəzər salınmışdır. Şairləri müxtəlif yerə ayıran ədib, onları adlandırma da bilmişdir: yaxşı şairlər, şəxsi şairlər, müxalifət şairi, iqtidar şairi:

İcazə ver, ay ustad,
Ayna tutum görkəzim
İndiki şairləri,
Arxadakı, öndəki,
Gündəki şairləri.
Yaxşı şairlər də var,
Şəxsi şairlər də var.

Fələknən oynayan kim,
Mələknən oynayan kim,
Özgəsinə qıy baxıb,
Özündən doymayan kim!
Müxalifət şairi,
İqtidar şairi var. [5, 180]

“Şair” məsələsi bütün dövrlərdə mövcud olmuşdur. Məsələn, ədəbiyyatımızda işlənən bir termin də var “saray şairi”.

Eyvaz Borçalı şair qarşısında duran məsuliyyəti qələmə aldığı şeirlərdə bildirməyə nail ola bilmişdir. Məsələn, şairin “Ayrıdır” şeirində şair işinin məsuliyyətli olması, hər cızma-qara edənin də şair adlandırılmasına etirazı əksini tapmışdır:

Ayağı yalın gəz daşda-kəsəkdə,
Buz başmaq ayrıdı, köz başmaq ayrı;
Hər qələm tutana şair desək də,
Söz demək ayrıdı, söz qoşmaq ayrı. [5, 66]

E. Borçalı poemalarında ideyalarını obrazlar vasitəsilə də açıqlamağa nail ola bilmişdir. Obrazlar müxtəlifliyi ilə, konkret desək, iki mənada işlənməsi ilə diqqəti cəlb edir. Məhdud və geniş mənada işlənilən obrazlar maraqlı doğurur. Şairin məhdud mənada işlətdiyi obraz konkret bir şəxsi əks etdirmişdir: Rəsul Rza (“Xoş macal”), Budaq əmi (“Köklü qaya”, “Budaq əmi”) və s. Şair yaradıcılığında geniş mənada işlətdiyi obrazlar isə özünü əşya surətinin, heyvan surətinin və s. təsvirində göstərə bilmişdir.

Şairin yaradıcılığında şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində, xüsusilə də nağıllarda rast gəldiyimiz Sim -Sim, Qara qoç surətlərinin adlarının çəkilməsinin şahidi oluruq. “Nağıl qayalar” (Qobustan təəssüratı) poemasında Qoç obrazına epizodik də olsa toxunulmuşdur:

Qoç sivişib əkildi,
Bilmədim hansı səmtə.
Sanki heç olmayıbmış
Zamanla mübahisəm də. [5, 150]

Eyvaz Borçalının “Nağıl qayalar” (Qobustan təəssüratı) poemasında Qobustan bir obraz kimi gözümüzdə canlandırılmışdır:

Əslərdən əsrlərə
nəsillərdən nəsillərə
keçib gələn
köçüb gələn
Bir nağıldı Qobustan!
Bir ağıldı Qobustan! [5, 158]

Eyvaz Borçalının “Budaq əmi” poeması “nağıl” kimi təqdim edilmişdir. Ədib poemada təsvir etdiyi Budaq əminin obrazının portretini maraqlı bədii priyomla verməyə nail ola bilmişdir. Yad insanın timsalında paralel oxşarıqlar apararaq, Budaq əminin portretini yaratmışdır:

Sən durumda,
Sən qırımda
Qoca gördüm mən Kırıda
Göy gözləri, ağ saçları
Bir də qoltuq ağacları. [5, 159]

Portret əsərdə obrazın xarici görünüşünün sözlə ifadəsidir ki, Budaq əminin xarici görünüşünün təsviri bizə onu vurğulamağı əsas verir ki, şair Budaq əminin portretini yarada bilmişdir.

Eyvaz Borçalının poemalarında tarixi şəxsiyyətlərin obrazlarına rast gəlmək mümkündür. Məsələn, şairin “Xoş macal” poemasında Xalq şairi Rəsul Rzanın kamil obrazına rast gəlinir. Ədib həmkarının yaddaşlarda yaşamasını poetik dillə qələmə ala bilmişdir:

Nə qədər ki, haqq gəzilir,
Ölməmişən heç hələ sən.
Dünya adlı bir gəmidə
Bərqərsən, Rəsul Rza. [5, 174]

Şair bununla kifayətlənməmiş, Rəsul Rzanın xeyirxah əməllərini açıqlayan obrazını da yaratmağa nail ola bilmişdir:

Bir oğul ki, fikri oyaq,
Yaşlılara arxa, dayaq,
Cavanlara qanad Rəsul,
Haqq yolunda inad Rəsul,
Ustad Rəsul! [5, 175]

Bu nümunədə Rəsul Rzanın müsbət keyfiyyətlərinin təsviri əksini tapmışdır.

Eyvaz Borçalı 20 Yanvar hadisələrini də obraz səviyyəsinə yüksəldərək, yaddaşlarda yaşadığını vurğulamışdı:

Doxsanın ilk çağında
Zalım zülüm yoğurdu,
Zülüm zalım doğurdu.
Bakının qucağında
Açıldı tərs güllələr.
Qan qırmızı boyanıb
Yerə sərildi güllələr. [5, 178]

Eyvaz Borçalının “Anama layla” poemasında anaların ümumiləşdirilmiş obrazı yaradılmışdır. Şair Ana ilə Vətəni eyniləşdirməyə, ananın Vətənə çevrildiyini vurğulamağa nail olmuşdur:

Ana müqəddəsdir, analar ölmür,
Nur olub ürəyə, gözə dolurlar.
Ölüm yalan sözdür, analar ölmür,
Torpağa qovuşub Vətən olurlar! [5, 141]

Ana sevgisindən övladın, övlad sevgisindən isə ananın doğulmasını vurğulayan müəllif bunu qarşılıqlı təsir kimi göstərməyə nail olur:

Ana sevgisindən biz doğulantək,
Övlad sevgisindən Ana doğulsun. [5, 136]

Poemada ananın neçə yaşda olmasının, neçə yaşda vəfat etməsinin əhəmiyyət daşımadığı, əsas anaların yaşaması, övladlarının yanında olması istəyi qabardılmışdır. Poemada anasını itirmiş insana ürək-dirək verilməsinin əhəmiyyət kəsb etməməsi də şair tərəfindən vurğulanmışdır:

Anamın yaşını soruşub hərdən
Təsəlli verirlər, təsəliyə bax:
“Rəhmətlik kam alıb, döyüb ömürdən,
Təki yetmişəcə biz də yaşayaq...” [5, 137]

Eyvaz Borçalı nəzmində xalq yaradıcılığına müraciət

Eyvaz Borçalı nəzmində xalq yaradıcılığına müraciət etməsi özünü göstərmişdir. Buna müəllifin lirik növün xalq ədəbiyyatındakı janrları olan bayatılara, nəğmələrə, mahnılara və s. janrlara müraciət etməsində rast gəlirik. Həmçinin, şifahi xalq

ədəbiyyatının epik növünə daxil olan atalar sözlərindən, nağılların sabit forma əlamətlərindən və s. istifadə etməsini də müşahidə edirik.

Xalq təcrübəsinin ümumiləşmiş ifadəsinə çevrilmiş epik növün həcmcə kiçik janrlarından biri olan atalar sözlərindən Eyvaz Borçalının nəzmində geniş şəkildə istifadə etməsi diqqətdən yayınmır. Məsələn, müəllif “Çox gözlədik” adlı şeirində “Səbr ilə halva bişər, ey qora səndən, Bəsləsən atlas olar, tut yarpağından” atalar sözünü “çox gözlədik halva bişə qoradan” kimi istifadə etmişdir:

Çox gözlədik halva bişə qoradan,
Heç olmasa ağıllanaq sonradan:
Şükür, hələ xali deyil bu Vətən
İgidlərin qolundakı qüvvədən. [5, 26]

Şair “Vərdis” şeirində də atalar sözünə müraciət etmişdir. Şairin istifadə etdiyi “cücəni payızda sayarlar” atalar sözü müəllif fikrini anlaşıqlı çatdırılmasına xidmət edir:

Aparıb aqlımı barsız xəyallar,
Niyə gözlərimdən qaçıb reallar?
Bəs niyə *“cücəni payızda sayarlar?”*
Mənim ki, bu günə hesabatım var. [5, 25]

Şifahi xalq ədəbiyyatında epik növün həcmcə ən böyük, həmçinin də geniş yayılmış nağıllara müraciət etməsi Eyvaz Borçalı yaradıcılığında özünü göstərmişdir. Bu istər qələmə aldığı əsərdə, istərsə də, əsər daxilində istifadə etdiyi nağılların sabit forma əlamətlərində özünü göstərə bilmişdir. Məsələn, “Budaq əmi” poemasını “nağıl” kimi təqdim etməsində görmək olur. Nağılların sabit forma əlamətlərinə müraciət isə qələmə aldığı əsərlər daxilində özünü bürüzə vermişdir. Nağıllarda işlənən sözləri yaradıcılığında istifadə edən Eyvaz Borçalı milli kökə bağlılığını qabarda bilmişdir. Şair “Nağıl qayalar” poemasında nağılların sabit forma əlamətlərindən olan giriş sözlərindən istifadə edilməsidir:

Az getdik,
Düz getdik,
Dərə-təpə,
Düz getdik. [5, 146]

Eyvaz Borçalının yaradıcılığında oxşamalara müraciət etməsi də maraq doğurur. Müəllifin istifadə etdiyi oxşamalar şən, ritmik olması ilə də diqqəti cəlb edir. Şairin “Nağıl qayalar” (Qobustan təəssüratı) poemasında da buna müşahidə etmək olur:

Körpə doğular.
Oxuyar anası:
“Balama qurban inəklər...”
Körpə gülər,
iməklər.
Oxuyar anası:
“Balama qurban alçalar...”
Körpə qalxar,
əl çalar... [5, 157]

Xalq mahnılarından istifadə edən müəllif qələmə aldığı əsərə xələl gətirmir. əksinə, bu istifadə etmə ilə qələmə aldığı əsərdə xoş-əhval ruhiyyə yaradır. Məsələn, “Xoş macal” poemasında xalq mahnısına müraciət əsərdə xoş əhval-ruhiyyə yarada bilir:

“Könlüm nəğməli neydi,
Dilim dolu gileydi,
Öldürdü nazın məni,
İnsaf da yaxşı şeydi...” [5, 186]

Mahnıda ülvi hisslərin metaforalarla təqdim edilməsi qaçılmazdır.

Eyvaz Borçalı yaradıcılığında Azərbaycanın lirik xalq şeir janrı olan bayatıya da rast gəlinir. Yeddi hecalı dörd misradan ibarət olan bayatların qafiyələnməsi aaba şəklində olur. Yəni, birinci, ikinci, dördüncü misralar qafiyələnir, üçüncü misrası sərbəst qalır:

Göz yaşı gözdən axar, - a
Süzülüb üzdən axar; - a
Canda qalanan ocaq - b
Köz olub Sözdən axar. - a [5, 133]

Bayatılarda əsas fikir son iki misrada ifadə edilir, mövzu baxımından da rəngarəngdir. Bayatılarda kədər, ictimai quruluşa etiraz, düşməyə nifrət, azadlıq və xoşbəxtlik arzuları kimi hisslər ifadə edilir:

Qıxmıği köz yandırar, - a
Əyrini düz yandırar; - a
Heç nədə yanmazı da - b
Tikanlı söz yandırar. - a [5, 133]

Eyvaz Borçalı nəzmində Orta əsr Azərbaycan ədəbiyyatında formalaşan janrlara müraciət

Eyvaz Borçalı dördlüklərə daha çox müraciət etmişdir. Dördlüklər bir bənddən ibarət olduqda tuyuq, rübai və s. şeir formalarında, çox bəndli olduqda isə qoşma, gəraylı, tənris, mürəbbə və s. şeir formalarında olur.

E. Borçalının yaradıcılığında Qazi Buraheəddin, İmadəddin Nəsimi və digər söz ustalarının ənənəsinin müasir dövrdə həyata keçirilməsini müşahidə edirik. Türkdilli xalqların milli şeir forması olan tuyuq Eyvaz Borçalı yaradıcılığından yan keçməmişdir.

Tülkünü dərədən **yola çıxarsan**, - a
Sən özün varılmaz **yola çıxarsan**; - a
Yediyin, içdiyən burnundan gələr - b
Əkdiyən yaxşıdan **bəla yığarsan!** - a [5, 131]

Tuyuğun hər misrası omonimik bitir. Omonimik bitmə qafiyələrin eyni cür səsləşib, müxtəlif anlam verməsidir. Omonimik bitmə zamanı qafiyələşmə “tənris” adlanır. Tənris adlanan bu cür qafiyə özünü iki şəkildə bürüzə verir: tam tənris və mürəkkəb tənris. Tuyuqda heca on birli hecadır. Məhəbbət və ictimai mövzularda olması ilə diqqəti cəlb edir. Qafiyə sistemi rübainin qafiyə sistemi ilə eynidir.

Rübai dörd misralı, birbəndli şeir şəklidir. Rübai on bir və bəzən daha çox heca sayına mənsubdur. Həm heca, həm də əruz vəznində qələmə alına bilən rübai aaba şəklində qafiyələnir. Rübaidə birinci, ikinci, dördüncü misralar qafiyə, üçüncü misra isə sərbəst şəkildə olur:

Daha nə kəndçiyəm, nə də **şəhərli**, - a
Hazırda köhlənim əcəl **yəhərli**. - a
Əzablar çəkdiyim ömür yolunda, - b
Bir günüm olmayıb bundan **qəhərli**. - a [5, 131]

Eyvaz Borçalının yaradıcılığında aşıq şeirinin geniş yayılmış növlərindən biri olan gəraylıya da rast gəlmək mümkündür. Gəraylı hər bəndi dörd misradan, hər misrası da səkkiz hecadan ibarətdir. Gəraylı adətən, 3–5 bənddən ibarət olur. Gəraylının qafiyə quruluşu abcb, cccb, dddb və s. şəklində olur. Şairin “Nə istəyir” nəzm nümunəsi gəraylı kimi diqqəti cəlb edir. Üç bənddən, səkkiz hecadan ibarət olan nümunədə birinci bəndin son misrası o biri bəndlərin son misraları ilə qafiyələnir. Birinci bənddə birinci və üçüncü, ikinci və dördüncü misralar qafiyələnir:

Sağdan əsib, soldan kəsir, - a

Külək məndən nə istəyir? - b

Tuş gəlmişəm bir kələyə, - c

Külək məndən nə istəyir? - b

Silkələnir hərdən ürək, - c

Ağrıyır da, kövrək-kövrək; - c

Başım üstə süzür mələk, - c

Mələk məndən nə istəyir? - b

Vardan çıxıb, yoxdan çıxıb, - d

Ömrün çarxı oxdan çıxıb; - d

Bir canım var-çoxdan çıxıb, - d

Fələk məndən nə istəyir? - b [5, 63]

“Nə istəyir” adlı şeirin birinci bəndinin ikinci və dördüncü misralarındakı “külək məndən nə istəyir?” həmqafiyədir. Birinci və üçüncü misralar sərbəst qalmışdır. İkinci bənddə “ürək”, “kövrək”, “mələk” sözləri bir-birilə, “mələk məndən nə istəyir?” isə ilk bəndin son misrası ilə həmqafiyə təşkil etmişdir. Üçüncü bənddə də “yoxdan”, “oxdan”, “çoxdan” sözləri bir-birilə, “fələk məndən nə istəyir?” isə birinci və ikinci bəndlərin sonuncu misraları ilə həmqafiyədir.

Azərbaycan ədəbiyyatında üç misradan ibarət bəndlər şəklində yazılmış şeir nümunələri az qələmə alınmışdır. Üçlükləri S. Rüstəm, M. Müşfiq və digər ədiblərimizin yaradıcılıqlarında müşahidə etmək olmuşdur. Üçlük nümunəsinə Eyvaz Borçalı yaradıcılığında da rast gəlinir. Ədibin “Köç, mənim qəlbimə köç!” şeiri üçlüyə aiddir:

Dağda çağlayan bulaq, - a

Daşlar ağlayan bulaq, - a

Köç, mənim qəlbimə köç! - b

Çay daşı, çaylaq daşı - c

Çaylarımın göz yaşı, - c

Köç, mənim qəlbimə köç! - b [5, 124]

Eyvaz Borçalı yaradıcılığında sərbəst şeir şəkli

Eyvaz Borçalı yaradıcılığında sərbəst şeir şəklinə geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Şairin “Hünərinə bax bu qarın”, “Dalandar”, “Qızıma”, “Uşaq olmaq istəyirəm”, “Etüd”, “Yağ, a qar”, “Yaman sakitdir atam”, “İşıq”, “Kənddə bir gecə” və s. şeirləri sərbəst şeir nümunələridir. Sərbəst şeir şəklinin adından görüldüyü kimi heca və əruz vəznlərindəki kimi texniki şərtlərə tam riayət edilmir. Sərbəst şeirdə şeirin ölçüsü, qafiyəsi, bölgüsü, misraların həcmi, hecaların misralardakı sayı sərbəst şəkildə olur. Sərbəst şeir şəklinə qafiyələr ardıcıl şəkildə deyil, bir neçə misradan sonra da özünü göstərə bilər. Sərbəst şeir vəznində misraların və hecaların sayı müxtəlif ola bilər. Məsələn, şairin “Hünərinə bax bu qarın” şeiri sərbəst şeir səpkisində yazılması ilə diqqəti cəlb edir. Şair şeirdə,

Sən bir

Hünərinə bax bu qarın,

Sən bir

Hünərinə bax bu qarın!

Hardasa donmuş fikirləri

İsidib yığdı başıma.

Pilə-pilə xatirələr

Yağdı, yağdı yaddaşıma.
Xatirələrin əlindən tutub,
Bu günümü unudub
Bir uşaq heyrətilə
Bir sevinc sürətilə
Qayıtdım
21 yaşımın
Qarlı bir axşamına. [5, 118]

Şairin “Yağ, a qar” şeiri sərbəst şeir şəklində qələmə alınmasına baxmayaraq, şeirdə poetik fikrin mərkəzində işlədilən qafiyələr bir-birini izləyə bilmişdir:

Arzulayıb istəmişik
Biz səni.
Çox demişik,
Yağa qar! [5, 106]

Eyvaz Borçalı yaradıcılığında bədii dilin tərkibi

Eyvaz Borçalının qələmə almış olduğu nəzm nümunələrinin bədii dilinin tərkibi özünəməxsusluğu ilə diqqəti cəlb edir. Arxaizmlərin, neologizmlərin, varvarizmlərin, vulqarizmlərin, terminlərin, dialektizmlərin işlənilməsi şairin yaradıcılığında özünü göstərməkdədir.

Eyvaz Borçalı yaradıcılığında tarixi yaddaşa həkk olunmuş sözlərə can vermişdir. Cəmiyyətin inkişaf və tərəqqisi dilimizdə yeni sözlər yaratmış, dildə işlənən sözlərin bir qismi ya mənasını itirərək başqa mənada işlənilmiş, ya da tarixin yaddaşına həkk olunmuşdur. Belə sözlərdən biri də şairin istifadə etdiyi “nənni” sözüdür:

Oxuduğun o bayatı
Ağaclara kəndir atıb,
Heç bilmirəm nədən, niyə,
Bənzəyirdi bir **nənniyə**.
Yellənirdi tut bağında,
Xan arxının qırağında.
Hərdən səsin titrədikcə.
Göydə **nənni** büdrədikcə,
Gözlərimdən axardı yaş. [5, 163]

Nənni körpə uşaqları yatırmaq üçün asılan kiçik yatacağa deyilirdi.

Eyvaz Borçalı yaradıcılığında başqa dilə məxsus olan sözlərə də müraciət etmişdir. Məsələn, ədib “Heyf ki” şeirində “şou” sözündən istifadə etmişdir:

Zaman sürət alır qocalıq kimi,
Əyləncə **şouda** vaxt yeyin gedir;
Cavanlar zamandan öc alır kimi,
Atılıb-düşürlər, baş-beyin gedir. [5, 56]

“Şou” sözü ingilis sözü olub, mənası “əyləncəli estrada” deməkdir.

Eyvaz Borçalı “Mənzərə” adlı şeirində varvarizmlərə müraciət etmişdir. Şeirdəki “germetik”, “villa”, “oliqarx” kimi sözlər ana dilimizə aid olmayan əcnəbi sözlərdir. Müəllif bu əcnəbi sözlərə müraciət etməklə qələmə almış olduğu şeirin dilinə xələl gətirməmişdir. İstifadə edilmiş varvarizmlər müəllif tərəfindən ustalıqla işlədilmiş priyom kimi diqqəti cəlb edir:

Germetik pəncərə, **germetik** qapı,
Fələyin hökmüylə dövr eləyir çarx;
Möhtəşəm **villada** əldə şərabı
Qarabağ dərdimi çəkir **oliqarx**?! [5, 56]

“Budaq əmi” poemasında “ura” (Burda ura dedilər), “sapoqları” (sapoqları girisdir) kimi varvarizmlərin işlənməsinə rast gəlirik.

Eyvaz Borçalının yaradıcılığında vulqarizmlər aktualıq kəsb etmir. Az da olsa rast gəlinən vulqar sözlərdən istifadə edilmişdir. Müəllifin vulqarizmlərdən obrazın xarakterini açmaq üçün istifadə etməsi gözəndən qaçmır. Məsələn, “Budaq əmi” poemasında Budaq kişinin İkinci Dünya Müharibəsində vuruşmasını qabardan şair düşməni “fris” adlandırmaqla müharibəyə səbəb olmuş alman faşistlərinin obrazını yaratmağa nail ola bilmişdir:

Gördüm gələn *frisdi*,
Sapoqları girisdi,
Başı yekə filizdi,
Ağzı qana hərisdi... [5, 161]

E. Borçalı şeirlərində fərdilik yaratmaq baxımından, ədəbi dildə işlənməyən, yalnız müəyyən ərazilərdə anlaşılıq olan sözlərdən də istifadə etmişdir. Ədibin istifadə etmiş olduğu dialektizmlər şeirin dilini fərqli şəkildə təqdim etməyə qadir olur. Məsələn, şairin “Dəli könlüm” adlı şeirdə istifadə etdiyi “abdal” sözü Azərbaycanın müxtəlif yerlərində müxtəlif mənə ifadə edə bilmişdir. Məsələn, Kürdəmir, Şahbuzda bilikli, bilici, Xaçmaz, Salyanda isə yetim mənalarını ifadə edir. Lüğətlərimizdə ərəb mənşəli söz olan abdal sözünün çox mənəsi olduğu baxımından, “abdal” sözünün sərsəri, avara, dərbədər, dərviş, dilənçi, müqəddəs, qul kimi təqdim edilməsini də müşahidə edirik. Müəllifin “abdal könlü” frazeoloji birləşməsi şeirin adından görüldüyü kimi, sərsəri, dərbədər mənəsini verməsini müşahidə edirik:

Bəsdə, *abdal könlü*, belə *uçunma*,
Nə mən Yeseninəm, nə sən o ürək;
Kürəyə sancılan ağrı ucundan
Yaralı sığırtək bür-bür böyürək. [5, 55]

Şeirdə istifadə edilən “uçunma” isə titrəmə, əsmə, titrəyiş mənəsində işlədilmişdir ki, bu söz artıq ədəbi dildə işlənilmir, arxaizm kimi bədii dil tərkibinə keçmişdir.

Eyvaz Borçalının poeziyasında zəngin poetik imkanlardan istifadə edilməsi faktı tədqiqatçılarımızın gözündən qaçmamışdır. Məsələn, Xalq yazıçısı Elçin “Borçalıdan gələn yollar məqaləsində bu amili belə vurğulamışdır: “Eyvazın poeziyası Azərbaycan dilini yaxşı bilən, bu dili sevən və bu dilin zəngin poetik imkanlarından istifadə etmək istəyən bir şairin poeziyasıdır. Onun nəinki sözlərlə işləmək, hətta səslərlə işləmək istəyi və bu zaman əldə etdiyi poetik uğurlar bu mənada bizə prinsipial, əhəmiyyətli görünür... Eyvazın obrazlar aləmində də sözü duyan, hiss edən və həmin duyğudan, hissdən yaranan estetik bir saflıq var”. [4]

Şairin “Dağlar bizi tanımasa...” poetik nümunəsində də dialektə aid “mayıf” sözü işlədilmişdir. Bu sözün Gürcüstan, Naxçıvan və s. yerlərdə yaşayan azərbaycanlıların işlətməsini müşahidə etmək olar. Sözün mənəsi isə “şikəst, kor, xarab” deməkdir:

Dağlar bizi tanımasa ayıb olar,
Qürurumuz zədələnər *mayıf* olar.
O dağların hüzurunda mənliyimiz
Yağılardan aldıığımız hayıf olar. [5, 29]

“Qürurumuz zədələnər mayıf olar” misrasında müəllif “mayıf” sözünü işlətməklə, qürurun şikəst, xarab ola biləcəyinə işarə edir.

Şairin “Bu dərd mənə yandırır” şeirində istifadə etdiyi “sıpxımaq” sözü də müxtəlif dialektlərdə müxtəlif mənələrdə işlənməsi məlum faktıdır: aradan çıxmaq, gizləncə qaçmaq (Basarkeçər, Gəncə, Şəmkir, Ağcabədi, Cəbrayıl, Çənbərək), kökəlmək

(Qafan), arıqlamaq (Zərdab). Müəllifin qələmə aldığı şeirdə isə “sıpxır” sözünü aradan çıxmaq, gizləncə qaçmaq mənasında istifadə etmişdir:

Yeri gəldi, gəlmədi,
Mənəm-mənəm deyənlər,
Kənar da baş gırləyib,
Ortaqlıqda yeyənlər
İş çətinə düşəndə
Tez *sıpxır*, yan durur,
Bu dərd məni yandırır! [5, 118]

Eyvaz Borçalı yaradıcılığında istifadə edilmiş bədii təsvir və ifadə vasitələri

Eyvaz Borçalı qələmə almış olduğu nəzm nümunələrində cavabı tələb olunmayan ya da cavabsız qalan suallardan istifadə etməsi ilə diqqəti cəlb edir. Bu ritorik suallar şeir nümunələrinin əvvəlində də, ortasında da, sonunda da işlənmişdir. “Dünyanın əhvalı” şeirində müəllif bədii sual vasitəsilə ifadə etmək istədiyi fikri qüvvətli şəkildə çatdırmağa nail ola bilmişdir:

Hayana fırlanıram
Sözə tuş gəlir, neynim?!
Ona xoş gələn dünya
Mənə boş gəlir, neynim?! [5, 26]

Müəllif şeirdə cavab almaq məqsədi güdməmişdir. Şairin yaradıcılığında ritorik suallar işlənmə yerinə görə də maraqlı doğurur. Üç bənddən ibarət olan “Yenə nə olub mənə” şeirində bədii sual şeirin bütün bəndlərində istifadə edilmişdir:

Yenə nə olub mənə,
Bir otaq kədərəmmi?
Layla desəm özümə
Yuxuya gedərəmmi? [5, 38]

Şair “Yenə nə olub mənə” şeirinin sonuncu bəndini elə bədii sualla bitirmişdir:

Heydən düşüb dizlərim,
Nurdan düşüb gözlərim;
Alışmır köz hisslərim,
Elə bu qədərmi? [5, 38]

Şairin “Eyni gəmidəyik”, “Sarısöyünöglü”, “Miting”, “Səni güldürən fələk” və s. şeirlərində bədii suala rast gəlmək mümkündür. Eyvaz Borçalı yaradıcılığında adi sualların verilməsini də müşahidə edirik. Müəllifin “Borçalı” şeirində

Xəbər aldın, necə yerdi diyarım,
O vətənim, o adıma uyarım? [5, 80]

kimi sual cümləsi işlənilib. Müəllif sual cümləsini cavablandırmışdır. Şair diyarının necə yer olmasına aydınlıq gətirərək cavab verir:

Həm atamdı, həm anamdı, həm yarım,
Qaraqaşlım, qaragözlüm Borçalı,
Süd qoxulum, kök nəfəslim Borçalı. [5, 80]

Şairin qələmə aldığı bu nümunədə verilən sualın cavabı olduğundan sual bədii sual deyil.

Eyvaz Borçalı yaradıcılığında məzmunca bir-birinə zidd olan vəziyyəti qarşılaşdırmağı məharətlə həyata keçirə bilmişdir. Ədibin yaradıcılığında bədii təzadın iki yolla yaranmasını müşahidə edirik: antiteza və kontrast.

Müəllifin “Səngərdə duran oğlan” şeirində bədii təzad rast gəlinir. Müəllif şeirdə əks mənəli sözləri, yəni antonimləri qarşılaşdıraraq antiteza yaratmağa nail ola bilmişdir:

**Baxma hava istidi,
Baxma hava soyuqdu;**

O da orda hirslidi,
O da orda duyuqdu,
Səngər saxlasın səni. [5, 52]

Bədi təzad şairin “İki mən” şeirində də əksini tapa bilmişdir. Özü ilə mübarizə aparən müəllif əhvali-ruhiyyəsini, bir-birinə zidd vəziyyətləri təzadlar şəklində verməyə nail ola bilmişdir:

İki “Mən” yaşayır mənim içimdə -
Biri barışmazlıq, biri mütilik.
İki “Mən” yaşayır mənim içimdə -
Biri inamsızlıq, biri qətilik.

Bir alçaq kürsüyə sinə gərəndə,
Axına qoşulub mən əl çalırım.
Vidənin önündə hesab verəndə,
O alçaq ucalır, mən alçalıram. [8]

Müəllif “barışmazlıq - mütilik”, “inamsızlıq - qətilik”, “ucalır - alçalır” kimi ifadələri işlətməklə bir-birinə zidd iki vəziyyəti, həmçinin əhvali-ruhiyyəni qarşılaşdıraraq kontrast yaradır.

Eyvaz Borçalı şeirlərində təkrirdən də istifadə etmişdir. Şeirdə eyni söz və ya ifadənin təkrarlanması şeirin dilinə ağırlıq gətirmir, əksinə şeirin dilini daha təsirli etməyə imkan yaradır. Şairin “Atlan, ürəyim!” şeirində təkrirdən istifadə nəzərdən qaçmır. Müəllif şeirdə təkriri misranın əvvəlində işlətməklə anafora nümunəsi yarada bilmişdir:

Atlan ki, yuxuda aydınlıqdı su,
Atlan ki, üzürsən Təpəteydə sən.
Atlan ki, yerdədir gəzdüyün arzu,
Bir də gəzməyəsən anu göydə sən. [5, 85]

Şair yalnız şeirlərinin dilində deyil, həmçinin qələmə aldığı poemalarda da təkrirlərdən istifadə etmişdir. Məsələn, şairin “Ovqat poeması” əsərində təkririn işlənmə məqamına baxaq:

İşlə dərinə
İşlə, kotanı. [5,142]

Bu nümunədə də müəllif təkriri misraların əvvəlində işlətməklə anafora növündən istifadə etmişdir.

Şair qələmə almış olduğu poemalarda da təkrirdən istifadə etməsi ilə diqqəti cəlb edir. Şairin “Budaq əmi” poemasında təkrirdən istifadə edilmişdir:

Sözlər elə göynəyərdi,
Sözlər elə axardı ki,
Sözlər elə yandırardı,
Sözlər elə yaxardı ki. [5, 162]

Eyvaz Borçalının yaradıcılığında misranın sonunda iki sözün yan-yanı işlənməsi şəklində olan təkrirlərə də rast gəlinir. Bu kimi təkrirlər epifora adlanır. Eyvaz Borçalının “Xoş macal” poemasında epiforanın işlənməsini müşahidə etmək olur:

Qoy gəlməsin, gəlməsin
Onların biri bəri. [5, 187]

Eyvaz Borçalı səkkiz hecalı, üç bəndli “Yoxdu” şeirində müəyyən bir fikrini birbaşa mənada deyil, dolayı yolla tənə ilə bildirmişdir:

O yan divar, bu yan divar,
Ha çabala - səsmi çıxar?
Zənginlərin kəlləsi var,
Kasıbların başı yoxdu. [5, 70]

“Zənginlərin kəlləsi var, kasıbların başı yoxdu” ifadəsində fikir obyektin məzmun və xüsusiyyətinə qarşı qoyulmuşdur.

Şairin “Adamcıqlar” adlı şeirinin adında ironiya özünü göstərməkdədir. Müəllif ironiya ilə müəyyən fikrinə dolayı yolla münasibətini açıqlamağa nail ola bilər. Adamcıqlar dedikdə göz önünə yaramaz adamlar, mənfur adamlar, miskin adamlar gəlir. Müəllif şeirdə də bu amili qabartmağa cəhd etmişdir:

Bir cüt gözlə, bir cüt qulaq,
Allah verib, hamıda var;
Bu ölçüyə at ya ulaq,
Fərqi nədi, hamı tapar. [5, 23]

Eyvaz Borçalı yaradıcılığında qələmə alınan bədii nümunələrin nitqinin bədii təsir gücünü artırmaq məqsədilə sözlərin qrammatik ardıcılığının qəsdən pozulması özünü göstərməkdədir. “Dağlar söz istədi” şeirində inversiya yaradılmasına nəzər salaq:

Dağlar məndən söz istədi,
Dedim belə gözüm üstə!
Qoy oturum bir qayada,
Yazım elə dizim üstə. [5, 53]

Bu şeir nümunəsində şairin sözlərin qrammatik sırasını pozmasını müşahidə edirik. Verilmiş nümunənin misralarındakı sözlər qrammatik qaydaya uyğun deyillər. Bu misralarda xəbərlər (dedim, qoy oturum, yazım) əvvəlcə keçirilməklə inversiya yaradılmışdır. Əgər həmin misraları qrammatik qaydaya uyğun dəyişsək belə olmalı idi:

Belə gözüm üstə **dedim!**
Qoy bir qayada **oturum,**
Elə dizim üstə **yazım.**

Eyvaz Borçalının “Dağlar söz istədi” şeiri üzərində deyə bilərik ki, sözlərin yerdəyişməsi şeirə xələl gətirmir, əksinə fikrin poetik ifadəsini daha qabarıq çatdırır.

Fikri qüvvətli ifadə etməyə xidmət edən inversiyaya şairin yaradıcılığında tez-tez rast olunur. Məsələn, şairin “Toxumlar, sünbüllər” şeirində inversiyadan məharətlə istifadə özünü göstərir:

Qayıdıb gəlsəydim əllidə, yüzdə,
Belə qınamazdım, bəlkə, dünyanı.
Hərləmə eyvanlı evimiz üstə
Tənəkə daşımız görünmür, hanı? [5, 79]

Eyvaz Borçalının qələmə aldığı şeirlərdə qrammatik normanın pozulması məqsədli pozulmadır. Bu cür pozulma bədii ədəbiyyatda bədii təsiri gücləndirdiyi üçün yol verilə bilən pozulmadır.

Eyvaz Borçalı bədii yaradıcılığında məcazlardan ustalıqla istifadə etməsi təqdirəlayiqdir. Ədib bədii yaradıcılığında istifadə etdiyi söz və ifadələri sözün həqiqi və məcazi mənasında işlətməmiş, bədii təsvir vasitələrinin epitet, təşbeh, metafora, metonimiya, simvol kimi növlərindən məharətlə yararlanmışdır.

Eyvaz Borçalı yaradıcılığında istifadə etdiyi sözləri həqiqi mənaları ilə yanaşı məcazi mənada da işlədərək istifadə etmişdir. Bütün yaradıcı insanlarda olduğu kimi, şairin də yaradıcılığında sözlərin dominat yəni müstəqim mənada işlənməsi məcazi sözlərə nisbətdə qat-qat çoxluq təşkil edir. Eyvaz Borçalının “Getdi” şeirində “gülü könlümün”, “əli könlümün”, “dəli könlüm” işlədilməsində sözlərin məcazi mənada

işlədilməsinin şahidi oluruq. Belə ki, könlün nə əli, nə də gülü ola bilər, könül nə də dəli ola bilər. Bu ifadələr müəllif tərəfindən sözlərin məcazi mənada işlənilməsidir:

Saraldı çəməndə gülü könlümün,
Heç yana çatmadı əli könlümün...
Tutdu dəliliyi dəli könlümün,
Bir dərin quyuya daş atdı getdi. [5, 30]

Eyvaz Borçalı müəyyən bir əşya və ya hadisənin müəyyən bir əlamətə görə məcazi şəkildə daha qüvvətli bir əşya və ya hadisəyə bənzətməyə cəhdləri də gözdən qaçmır. “Hünərinə bax bu qarın” şeirində istifadə etdiyi “donmuş fikirləri”, “yağdı, yağdı yaddaşıma” təşbehlirlər:

Hardasa **donmuş fikirləri**
İsidib yığdı başıma.
Pilə-pilə xatirələr
Yağdı, yağdı yaddaşıma. [5, 118]

Bu nümunədə fikirlərin donmaması, yaddaşa da xatirələr yağa bilməməsi baxımından, donmuş fikirlər, yağdı yaddaşıma ifadələrində müəllif fərqlilik deyil, oxşarlıq axtarması ilə təşbeh yaratmışdır.

Şair təşbehlərə tez-tez müraciət etməsi ilə diqqəti cəlb edir. Məsələn, “Pəncərəm önündə...” şeirində də şair təşbeh yaratmışdır:

Pəncərəm önündə bir quş oxudu,
Səsindən alışıb yandı üfüqlər.
Şəfəqlər saçanda xalı toxudu,
Heyrətdən diksinib dondu üfüqlər. [5, 111]

Şair “Getdi” şeirində metafora yaratmağa nail ola bilmişdir. Müəllif təsvir etdiyi əşyanı və ya hadisənin müəyyən bir əlamətini digər bir əşya və hadisənin üzərinə köçürməyə nail ola bilmişdir:

Yağış da pul olub göyə çəkildi,
Quraqlıq böhrantək baş alıb getdi.
Uzaqda qaralan bir tək bulud da
Yükünü dənizə boşaltdı getdi. [5, 30]

Müəllifin istifadə etdiyi istiarədə yağış, quraqlıq, bulud özünə xas olmayan xüsusiyyətlərlə ifadə olunmuşdular. Birinci misrada yağışın pul kimi göyə çəkilməsi, ikinci misrada quraqlığın böhrantək baş alıb getməsi, üçüncü misradakı buludun yükünü boşaltması onlara xas əlamətlər deyil. Müəllif ifadə etmək istədiyi fikri, ideyanı daha qüvvətli və təsirli göstərmək üçün metaforadan istifadə etmişdir.

Eyvaz Borçalı yaradıcılığında müəyyən bir hadisə və ya cisim bildirən sözün əvəzinə, onunla əlaqədar yaranan başqa bir sözü işlətməsi faktı ilə də üzləşirik. Şairin “Adamcıqlar” şeirində metonimiyadan istifadə edilmişdir.

Biri deyir at dərslisi,
Köhnəlibdi *Mirzə Cəlil*.
Gətirdiyi, göstərdiyi
Hərzə sübut, hərzə dəlil. [5, 23]

“Köhnəlibdi Mirzə Cəlil” şəkildə ifadə olunan fikir Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərinin köhnəlməsini qeyd edənlərə münasibətini kinayə ilə bildirmək üçün müəllif metonimiyadan istifadə etmişdir.

Eyvaz Borçalı hər hansı bir fikrini üstüörtülü şəkildə bildirmək üçün həmçinin simvolları, yəni rəmzlərdən istifadə etmişdir. Şairin “Çağırış” şeirində Vətən torpağına göz dikən düşmənləri ilan kimi verməyə nail ola bilmişdir:

Torpağı qan sızan Vətən övladı,
O yanda qıvrılan ilandı axı;

Təmas xətti boyu uzanan çatı
Gündə bir balanı çalandı axı. [5, 16]

“İlan” bədəni uzun və qıvrılan ayaqsız, adətən zəhərli dişləri olan sürünən heyvandır. Azərbaycan ədəbiyyatında ilanla bağlı bir çox atalar sözləri və məsəllər formalaşmışdır: “İlanın ağına da lənət, qarasına da lənət” (Məsəl).

Azərbaycan ədəbiyyatında ilanı rəmz kimi verdikdə obrazın məkrli, xain, acıdil, kinli adam kimi təsvir etdiyini müşahidə etmək olur. Məsələn, Hüseyn Cavidin “Knyaz”ında “sən də dəf ol ki, hövsələm bitdi; İkiniz bir ilansınız, nankor!”, Səməd Vurğunun “Vaqif”ində “basma ayağını bizim torpağa; İlandan, əqrəbdən yar ola bilməz” kimi fikirlər obrazın daxili aləmini ilanla müqayisəli şəkildə verir. Eyvaz Borçalının da “O yanda qıvrılan ilandı axı” deyərək mahiyyəti görüntüdə yox, daxil məzmununda axtarmağa vadar edir.

2. EYVAZ BORÇALININ SSENARİLƏRİ

Eyvaz Borçalının 1971-ci ildə Cəfər Cabbarlı adına “Azərbaycanfilm” kinostudiyasının nəzdində təsis edilmiş “Mozalan” satirik kino-jurnalı üçün yazılmış ssenariləri yaradıcılığında qələmə almış olduğu nəzm nümunələri kimi maraq kəsb edir. “Mozalan” satirik kino-jurnalında indiyə qədər 180-dən çox nömrə istehsal olunmuşdur ki, onlardan onu “Mozalan” satirik kino-jurnalının ilk baş redaktoru olmuş Eyvaz Borçalıya aiddir. Eyvaz Borçalının “Müstəntiq və məntiq” (Mozalan № 4, 1971, rejissoru Oqtay Mirqasımov), “İki dəfə iki” (Mozalan № 11, 1973, rejissoru Fikrət Əliyev), “Yolum düşdü” (Mozalan № 20, 1974, rejissoru Pərviz Cəfərov), “Yanğın” (Mozalan № 27, 1975, rejissoru Teymur Bəkirzadə), Vidadi Paşayevlə ssenarisini birgə qələmə almış olduğu “Məşədi İbad-80, yaxud köhnə tanışlar” (Mozalan № 54, 1980, rejissorları Şamil Mahmudbəyov, Ceyhun Mirzəyev), “Bumeranq” (Mozalan № 69, 1982, rejissoru Vaqif Mustafayev), “Sübut” (Mozalan № 70, 1982, rejissoru Vaqif Mustafayev), “Yanlışı da bir naxışdır” (Mozalan № 84, 1984, rejissoru Ceyhun Mirzəyev), “Bəhrə” (Mozalan № 90-91, 1984, rejissorları Ziyafət Abbasov, Rasim Ocaqov), “Özünü ifşa” (Mozalan № 104, 1986, rejissoru Cahangir Zeynalov) kimi ssenarilərin süjetləri bədii və sənədli olması ilə diqqəti cəlb edirlər. Ədibin əsas məqsədi “Mozalan” satirik kino-jurnalı üçün qələmə almış olduğu ssenarilərdə cəmiyyətdəki neqativ halları açıqlamaq, ictimai əyər-əksiklikləri komik şəkildə, satirik dillə ictimaiyyətin nəzərinə çatdırmaq idi. Eyvaz Borçalı “Mozalan” satirik kino-jurnalının onun həyatına etdiyi təsiri müsahibələrinin birində ürək ağrısı və təəssüf hissi ilə vurğulamışdır: “Əslində, mən sırf ədəbiyyatla məşğul olmalı idim. Təəssüf ki, “Mozalan” satirik kino-jurnalı bu gün mənim ədəbiyyatçı kimi tanınmağıma imkan vermədi”. [18]

E. Borçalının ssenari müəllifi olduğu “Azərbaycan tütünü” (1976, rejissoru Oqtay Babazadə) qısametrajlı sənədli televiziya filmi adından göründüyü kimi Azərbaycan tütünçülərinin fəaliyyətini əks etdirir.

Eyvaz Borçalının Arif Qazıyevlə birgə yazdığı “Kəpəz” (1972, rejissoru Arif Qazıyev) qısametrajlı sənədli televiziya filmi güclü zəlzələ nəticəsində yaranmış, 3030 metr hündürlüyü olan, Ağsu çayının mənbəyində yerləşən Kəpəz dağından, Göygöl, Maralgöl və digər dağ göllərindən bəhs edir.

Ədibin “Qəhrəmanlara eşq olsun!” (1981, rejissoru Xamiz Muradov) qısametrajlı sənədli filminin ssenarisini də qələmə almışdır. Film Sovet İKP-nin XXVI və Azərbaycan KP XXX qurultaylarını əks etdirmişdir. Sənədli filmə kənd əməkçilərinin onuncu beşillikdə sosializm yarışına başçılıq edən və rekord məhsul götürülməsini təmin edən respublikamızın Abşeron, Bərdə, Sabirabad və Ağcabədi

rayonlarının partiya təşkilatları, həmin rayonların əmək qəhrəmanları olmuş İ. Məmmədov, T. Hübətova, R. Səfəraliyev və digər əmək qəhrəmanlarını ictimaiyyətə tanıdır.

Eyvaz Borçalının Abdulla Şaiqin müəllifi olduğu “Tülkü həccə gedir” eyniadlı nağılı əsasında “Tülkü həccə gedir” (1971, rejissorları Nazim Məmmədov, Bəhmən Əliyev) cizgi filminin ssenarisini qələmə almışdır. Cizgi filmi də A. Şaiqin qələmə aldığı kimi qocalıb əldən düşmüş tülkünün özünə yem əldə etməsi üçün fikirləşib həyata keçirdiyi məkrli fəndi əks etdirir. Cizgi filmi əsərdə olduğu kimi məkrli insanların cilddən-cildə girə bilməsini göstərməyə nail ola bilir. Qeyd etmək lazımdır ki, Eyvaz Borçalının “Tülkü həccə gedir” cizgi filminin ssenarisi ekranlaşdırılmışdır.

“Usta Aslan” (1972, rejissoru Zeynəb Kazımova) qısametrajlı sənədli filmin ssenarisi də Eyvaz Borçalıya məxsusdur. Film tanınmış inşaatçı, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, Sumqayıt şəhərinin fəxri vətəndaşı, bu şəhərin ilk inşaatçısı Aslan Osmanov haqqındadır. Film Aslan Osmanovun əmək fəaliyyətinə geniş nəzər sala bilir.

3. EYVAZ BORÇALININ TƏRCÜMƏÇİLİK FƏALİYYƏTİ, TƏRCÜMƏLƏRİ

Aleksandr Puşkinin “Yevgeni Onegin” mənzum romanı, “Bağçasaray fontanı”, “Qaraçılar”, “Tunc atlı”, “Qafqaz əsiri”, “Ruslan və Lüdmila” poemalarını, “Peyğəmbər”, “Kazak”, “Çaadayevə” və s. şeirlərini, “Oxuma gözəl” romansını, Sergey Yesenin “Fars havaları” kitabını, “İran nəğmələri” silsiləsinə daxil olan on beş şeirini, yəni «Улеглась моя былая рана...», «Я спросил сегодня у менялы...», «Шаганэ, ты моя, Шаганэ...», «Ты сказала, что Саади...», «Никогда я не был на Босфоре...», «Свет вечерний шафранного края...», «Воздух прозрачный и синий...», «Золото холодное луны...», «В Хороссане есть такие двери...», «Голубая родина Фирдуси...», «Быть поэтом – это значит то же...», «Руки милой – пара лебедей...», «Отчего луна так светит тускло...», «Глупое сердце, не бойся...», «Голубая да веселая страна...» şeirlərini, M.Y. Lermontovun “Qanni”, “Fərari”, “Naci Abrek”, “Mtsiri”, “İblis” poemalarını, “Qafqaz” və digər şeirlərini ana dilimizə çevirmişdir. S. Yesenin “İran nəğmələri” silsiləsinə daxil olan şeirlərdən beşi şairin Bakıya son səfəri zamanı, yəni 28 iyul - 3 sentyabr 1925-ci il tarixlərində qələmə alınmış, nəşr edilmişdir.

S. Yesenin yaxın dostu P.İ. Çağının qızı Rozaya həsr olunmuş “Голубая да веселая страна...” şeiri ana dilimizə “Nəşəli məmləkət, mavi məmləkət” kimi tərcümə edilərək ictimaiyyətə təqdim edilmişdir. Eyvaz Borçalı tərcümə zamanı hərfi tərcümədən uzaq olmağa çalışmış, şeiri özünəməxsus şəkildə tərcümə etmişdir. Məsələn, şeirin elə ilk bəndinə nəzər salaq:

Голубая да веселая страна.
Честь моя за песню продана.
Ветер с моря, тише дуй и вей
– Слышишь, розу кличет соловей?

Nəşəli məmləkət, mavi məmləkət,
Şərəfim nəğməyə satıldı xəlvət.
Eşit ey gilavar, yavaşı, sökül,
Gülünü səsləyir o yanda bülbül.

Şeirin bu bəndinə nəzər saldıqda, tərcümənin dəyişikliyə uğrayaraq tərcümə edilməsi diqqətdən qaçmır. “Голубая да веселая страна” “mavi, həm də mehriban diyar” mənasını ifadə edir. “Şərəfim nəğməyə satıldı xəlvət” kimi tərcümə edilən sətirdə

xəlvət sözü işlənilməmişdir: “Честь моя за песню продана.” Halbuki, tərcümə edilə “Şərəfim nəğmə üçün satılıb” kimi tərcümə edilməli idi. “Слышишь, розу кличет соловей?” sətrində isə “Eşidirsənmi, bülbül gülü çağırır?” kimi məna ifadə etməsinə rəğmən, Eyvaz Borçalı “eşidirsənmi” sözünü işlətməmiş, “Gülünü səsləyir o yanda bülbül” kimi tərcümə etmişdir.

E. Borçalı “Ветер с моря, тише дуй и вей” misrasını “Eşit ey gilavar, yavaşı, sökül” kimi tərcümə etmişdir. Şeirin “İran motivləri” silsiləsindən olmasını nəzərə alsaq, S. Yesenin işlətdiyi “Ветер” sözünü “gilavar” kimi vermək olar. Bəllidir ki, gilavar il ərzində, əsasən yay aylarında müşahidəsi mümkün olan, Azərbaycanın şərq ərazisində, xüsusən də Abşeron yarımadasında, Şamaxı rayonu ərazisində qurudan dəniz istiqamətinə əsən isti cənub küləyidir. Tədqiqatçılar Eyvaz Borçalının “Ветер” sözünü “gilavar” kimi tərcümə edilməsinə siyasi don geyindirməyə cəhd etmişdilər: “...küləyin gilavar kimi verilməsi. Bu, lazımsız “azərbaycanlaşdırma” kimi diqqəti cəlb edir”. [16, 8] Qeyd etmək lazımdır ki, bu məqamda Eyvaz Borçalını süni şəkildə “azərbaycanlaşdırma”ya cəhd etməsi kimi göstərilməsi doğru deyil. Misranın bu cür tərcümə edilib təqdim edilməsi müəllif interpretasiyası kimi də, müəllif təxəyyülünün məhsulu kimi dəyərləndirmək lazımdır.

Rus şairinin “Глупое сердце, не бейся...» adlı şeir isə “Dəli könlüm, abdal könlüm, uçunma!” kimi tərcümə edilmişdir. Şeirnin adının tərcüməsində “Глупое сердце” kimi təqdim edilən söz birləşməsi müəllif tərəfindən “dəli könlüm, abdal könlüm” kimi tərcümə edilərək təqdim edilmişdir. Yəni ya “dəli könlüm”, ya da “abdal könlüm” kimi söz birləşməsinin biri ilə kifayətlənməli idi. Qeyd etmək lazımdır ki, Eyvaz Borçalının “Dəli könlüm” adlı şeiri var. Şair həmin şeirdə də tərcümə etdiyi şeir nümunəsindəki kimi “bəsdı, abdal könlü, belə uçunma” fikrini qələmə almışdır:

Bəsdı, abdal könlü, belə uçunma,
Nə mən Yeseninəm, nə sən o ürək;
Kürəyə sancılan ağrı ucundan
Yaralı sığırtək bör-bör böyürək. [5, 55]

Müəllif qələmə aldığı şeirdə S. Yesenin də adını çəkir. Sergey Yesenin “Глупое сердце, не бейся...» şeirinin tərcümə nümunəsinə diqqət yetirək:

Глупое сердце, не бейся!
Все мы обмануты счастьем,
Нищий лишь просит участь
Глупое сердце, не бейся.

Dəli könlüm, abdal könlüm, uçunma!
Hamımızı umsuq qoyub səadət.
Dilənçi də umur ancaq mərhəmət,
Dəli könlüm, abdal könlüm, uçunma!

Sergey Yesenin qələmə aldığı bu şeirdə “Все мы обмануты счастьем” sətri “Səadət tərəfindən hamımız aldanılmışıq” mənasında işlədilməsini nəzərdə tutsa da, Eyvaz Borçalı tərəfindən “Hamımızı umsuq qoyub səadət” kimi tərcümə edilmişdir. “Umsuq” sözü də ümidini boşa çıxarmaq, aldatmaq, umsundurmaq mənalərini bildirir.

Eyvaz Borçalı dahi rus şairi A.S. Puşkinin “Я вас любил” şeirini “Mən sizi sevirdim” kimi tərcümə edərək ictimaiyyətə təqdim etmişdir. Şeirnin tərcümə variantı şeirnin orijinal variantı kimi gözəl nəzm nümunəsinə çevrilmişdir. A.S. Puşkinin bu şeirinin Azərbaycan dilli oxucularına sevdirməsində Eyvaz Borçalının əməyi böyükdür:

Я вас любил: любовь еще, быть может,
В душе моей угасла не совсем;

Но пусть она вас больше не тревожит;
Я не хочу печалить вас ничем.

Я вас любил безмолвно, безнадежно,
То робостью, то ревностью томим;
Я вас любил так искренно, так нежно,
Как дай вам бог любимой быть другим

A.S. Puşkinin şeirini Eyvaz Borçalı belə tərcümə etmişdir:

Mən Sizi sevirdim: eh, kim bilir, kim
Bəlkə də sönməyib hələ o eşqim.
Sizə qəm yetirmək istəməyib mən,
Eşqimdən əl üzdüm daha bu gündən.

Mən Sizi sevirdim: ümitsiz, həzin,
Qısqana-qısqana, həm ürkək-ürkək;
Mən Sizi sevirdim: allah eləsin,
Sizi bir özgəsi sevsin mənim tək! [1]

Xalq yazıçısı Elçin Eyvaz Borçalının A.S. Puşkin yaradıcılığından etdiyi tərcümələri yüksək dəyərləndirmişdir: “Tərcümə edərkən orijinalın tam surətini əldə etmək uzun yaradıcılıq prosesi tələb edir və elə buna görə də mən bizim görkəmli şairimiz Eyvaz Borçalının Puşkinlə bağlı tərcüməçilik fəaliyyətini yüksək qiymətləndirirəm”. [3] Xalq yazıçısı Elçinin fikirlərində haqlı olmasını E. Borçalının A.S. Puşkindən etdiyi tərcümələrlə yaxından tanış olduqda əmin olmaq mümkündür.

Eyvaz Borçalının Mixail Lermontovun “Пленный рыцарь” şeirini də tərcümə etmiş, “Məhbus cəngavər” kimi ictimaiyyətə təqdim etmişdir. Beş bənddən ibarət şeirə nəzər saldıqda, müəllifin tərcümənin öhdəsindən sənətkarlıqla gəlməsinin şahidi oluruq.

Молча сижу под окошком темницы;
Синее небо отсюда мне видно:
В небе играют все вольные птицы;
Глядя на них, мне и больно и стыдно.

Pəncərə altında dinməz oturub,
Məhbəsdən göyləri seyr edirəm mən.
Orda azad quşlar əndişə qurub,
Baxdıqca yanırıam xəcalətimdən.

Şeirin bu bəndində müəllif şeirin mənasını saxlamaqla hərfi tərcümədən uzaq ola bilmişdir. Məsələn, bu bənddə “Синее небо отсюда мне видно» sətiri tərcüməçi şair tərəfindən “Məhbəsdən göyləri seyr edirəm mən” kimi tərcümə edilmişdir. Hərfi tərcümə isə “buradan mənə mavi səma görünür” kimi olunmalı idi.

Нет на устах моих грешной молитвы,
Нету ни песни во славу любезной:
Помню я только старинные битвы,
Меч мой тяжелый да панцирь железный.

Elə bir duam yox, – dilimdə ola,
Susub, dodağımda nəğməm də dinmir.
Köhnə döyüşlərdi yadımda qalan,
Qılıncım ağırdı, zirehim dəmir.

Şeir in ikinci bəndindəki “Нету ни песни во славу любезной” sətiri isə “Susub, dodağında nəğməm də dinmir» kimi tərcümə edilmişdir. Hər fi tərcümə edilsə idi “lütfkar şöhrət vəsf edən nəğmə yoxdu” kimi olmalı id. Şeir in tərcüməsində sözlərin verilməməsi və ya mənalara dən dəyişdirilərək təqdim edilməsi şeirə xələl gətirməmişdir.

Eyvaz Borçalının tərcümə fəaliyyətinə kölgə salmağa cəhd edənələr də olmuşdur. Məsələn, M.Y. Lermontovun “Dilənçi” adı ilə tərcümə edilmiş “Нищий” adlı şeirinin Eyvaz Borçalı tərəfindən düzgün tərcümə edilməməsi amili Nazim Nəsrəddinov [17] tərəfindən iddia edilmişdir. Müəllif “şeirin yazılması haqqında müxtəlif rəvayətlər, açıqlamalar, incələmələr olsa da, onlardan danışmaq fikrimiz yoxdur. Məqsədimiz diqqəti tərcümə məsələlərinə önəltməkdir” fikrini yalnız “Dilənçi” şeirinin tərcümə probleminə nəzər salacağına oxucusunu hazırlayır. Bu maraq kəsb etsə də, daha sonra müəllif üç bənddən ibarət olan şeirin Eyvaz Borçalı tərəfindən düzgün tərcümə edilməməsi kimi fikrini irəli sürməsi absurddur: “Mənə elə gəlir ki, tərcümə alınmayıb. 16 yaşlı gəncin hiss və həyəcanları oxucunu təsirləndirmir.

Azərbaycan dilində tərcümə, hər nəsnədən əvvəl, dilin axıcılığı və incəliyi ilə diqqəti cəlb etməlidir.

Əlbəttə, bu fikir doğrudur ki, hər bir tərcümə orijinala müqayisədə nöqsanlı görünür. Lakin nöqsanın faizinin az olması naminə bəzi klassik tərcümələrdə olduğu kimi, tərcüməçi yaradıcılıq nümunəsi də göstərməli, Azərbaycan dilinin gözəlliyini oxucuya hiss etdirməlidir.” Eyvaz Borçalının M.Y. Lermontovun “Dilənçi” şeirindən tərcümə etdiyi ilk bəndi müqayisə edək. M.Y. Lermontovun qələmə alındığı

У врат обители святой
Стоял просящий подаянья
Бедняк иссохший, чуть живой
От глада, жажды и страданья.

bənd Eyvaz Borçalı tərəfindən belə tərcümə edilmişdir:

Müqəddəs bir kilsə önündə biri
Sədəqə umurdu gəlib-gedəndən.
Bir sümük qalmışdı yazıq, bir dəri,
Aclığın, əzabın, dərdin içində.

Daha sonra Nazim Nəsrəddinovun oxuculara öz ümzası ilə olan tərcüməsini təqdim etdiyi şeirin ilk bəndinə nəzər salaq:

Bir kilsənin önündə
Dilənirdi dilənçi.
Ölü kimi diri ydi,
Dəhşətliydi çöhrəsi.

Əksinə, Nazim Nəsrəddinovun tərcüməsi poetik baxımdan sönük alınmış, müəllifin demək istədiyi ideyanı tam şəkildə çatdırmağa nail ola bilmir. Bu Nazim Nəsrəddinov tərəfindən tərcümə edilmiş “Dilənçi” şeirinin digər bəndlərində də özünü göstərməkdədir.

Eyvaz Borçalı rus dilindən Azərbaycan dilinə yalnız Aleksandr Puşkini, Mixail Lermontovu, Sergey Yesenini deyil, həm də Aleksandr Blokdan, Mustay Kərimdən poetik tərcümələr etmişdir. Şairin gürcü ədəbiyyatından da tərcümələri diqqəti cəlb edir. Onun gürcü şairi Nikoloz Barataşvilinin yaradıcılığından etdiyi tərcümələr Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrinin öyrənilməsinə töhfədir.

Eyvaz Borçalı həmçinin Azərbaycan ədəbiyyatına tərcümə edilmiş əsərləri təkrar ana dilimizə tərcümə etmişdir. Belə əsərlərdən biri də A.S. Puşkinin “Yevgeni Onegin” mənzum romanıdır ki, ilk dəfə Xalq şairimiz Səməd Vurğun tərəfindən ana dilimizə tərcümə edilmişdir. Səməd Vurğun kimi dahi şairdən sonra Eyvaz Borçalının bu əsəri təkrar tərcümə etməsi ictimaiyyətdə müsbət qəbul edilmişdir. Xalq yazıçısı

Elçin bunu cəsarətli addım hesab edərək, uğurlu alınmasına da toxunmuşdur: "...Səməd Vurğunun ədəbiyyatda, ictimai fikirdəki böyük nüfuzunu da yada salsaq, ondan sonra yenidən "Yevgeni Onegin"ə müraciət etmək, bu böyük poemanı yenidən Azərbaycan dilinə çevirmək, şübhəsiz ki, sənətkar cəsarəti tələb edir. Sən gərək bu poemanı elə bir ilhamla, elə bir bədii səviyyədə tərcümə edəsən, deməsinlər ki, Səməd Vurğundan sonra Eyvaz Borçalı bunu nə üçün tərcümə edib.

Və deməliyəm ki, Eyvaz Borçalı bu çətin işin öhdəsindən layiqincə gəlib". [3]

Elçin həmçinin Eyvaz Borçalının tərcüməsini orijinala yaxın olmasını, həmçinin də istedadlı bir şair olmasını da qabarda bilmişdir: "Səməd Vurğun professional tərcüməçi deyildi və ilham bəzən onu mətndən uzaqlaşdırırdı. Eyvaz isə eyni zamanda professional tərcüməçidir və yeri gəldikdə ilham pərisini, bir az kobud da desəm, cilovlaya bilir, görünür, elə buna görə də onun tərcüməsi orijinala daha yaxındır.

Burası da məlum məsələdir ki, "Yevgeni Onegin" kimi bir poemanı və ümumiyyətlə, Puşkin kimi bir şairi tərcümə etmək üçün həm də istedadlı şair olmalısən". [3]

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. A.S. Puşkin. *Şeirlər, poemalar, povestlər. Dünya ədəbiyyatı kitabxanası, 32-ci cild. Bakı, 1987;*
2. *Dünya ədəbiyyatı kitabxanası, 33-cü cild. Bakı, "Yazıçı", 1989;*
3. Elçin. *Bir qartal da havalanıb zirvə qaşından... (Tərcüməçi məsuliyyəti və istedadı haqqında söz) // 525-ci qəzet. - 2012. - 17 noyabr. - S.20-21. // <http://www.anl.az/down/meqale/525/2012/noyabr/278017.htm>;*
4. Elçin. *Borçalıdan gələn yollar. 1984 // <http://www.anl.az/down/meqale/525/2012/noyabr/278017.htm>;*
5. *Eyvaz Borçalı. Boylandığım pəncərə. Bakı: Mütərcim, 2019, 196 səh.;*
6. *Eyvaz Borçalı. Durnalı göylər. Bakı: Yazıçı, 1991, 360 səh.;*
7. *Eyvaz Borçalı. Dünyanın tərkində. Bakı: Yazıçı, 1986, 160 səh.;*
8. *Eyvaz Borçalı. İki mən. <https://aydinyol.aztc.gov.az/newsview/1839/Ters-dushub-konlumde-qemin-duyunu>;*
9. *Eyvaz Borçalı. İllər... pillələr. Bakı: Gənclik, 1975, 175 səh.;*
10. *Eyvaz Borçalı. İnsan, zaman, izlər. Bakı: Işıq, 1974, 109 səh.;*
11. *Eyvaz Borçalı. Qızıl anlar. Bakı: Azərənşr, 1970, 99 səh.;*
12. *Eyvaz Borçalı. Sevgi radiusu. Bakı: Gənclik, 1967, 89 səh.;*
13. *Eyvaz Borçalı. Şah və qoca. Bakı: Gənclik, 1968, 12 səh.;*
14. *Eyvaz Borçalı. Üfüq yananda. Bakı: Azərənşr, 1964, 36 səh.;*
15. *Eyvaz Borçalı. Dünya, məni tərkinə al. Bakı: Gənclik, 1983, 168 səh.;*
16. *İsaxan İsaxanlı. Yesenin Azərbaycan dilində: Bir şeirin üç tərcüməsi. səh.8
<http://81.17.84.10/bitstream/20.500.12323/2084/1/Bir%20%C5%9Ffeiri n%203%20t%C9%99rc%C3%BCm%C9%99si%20haqq%C4%B1nda.pdf>
f;*
17. *Nazim Nəsrəddinov. Mixail Yuryeviç Lermontovun "Huuquü" (Dilənçi) adlı maraqlı bir şeiri vardır // <https://kiriminsesigazetesi.com/mixail-yuryevic-lermontovun-%D0%BD%D0%B8%D1%89%D0%B8%D0%B9-dil%C9%99nci-adli-maraqli-bir-seiri-vardir/>;*
18. *Nəriman Əbdülrahmanlı. Eyvaz Borçalı: səksənə doğru // <https://kulis.az/news/17903>*